

Брат

Леонід Мосендз

Пам'яті брата

Ми лежали на маленькому острівці серед Богу. Як утікали з дому, ледве встигли вхопити торбу. А в торбі на кожен випадок уже було приправлено: сухарі, кусник сала, трохи солі. Тютюну, здається, забагато вхопив. Шкода, мамі мало лишилося.

Утікати ж довелося майже з-під рук цілого відділу червоних курсантів. Оточили зненацька село з трьох сторін і почали виловлювати мобілізованих. Але школа стоїть трохи осторонь, і до нас не встигли. Крива Настя поза городами пришкутильгала й таки попередила.

І ми з братом утікали. Утікали в лози, в очерети, в трістя, до дідька... тільки б далі од червоних. Вискочили з подвір'я в дубовий лісок, скотились в рів. Попереду пригнувся й біжить брат... Братіку любий! Худі литки жалісно теліпаються в широких халявах чобіт, куца шинелина збирає торішні реп'яхи. Мені перешкоджає торба...

Братіку!.. зараз у соняшники... перескочимо до Богу... на овечий острівець... (А чому овечий? Смішно й немає духу сміятись).

Сонце сідало червоним колом за мутний, ніби задимлений обрій. Від села зачулися стріли, заторохтів кулемет... Саме вчас!...

Але ми вже скочили в соняшники й пішли випроставшись. Потім, як злодії, визирнули на луку, промчали берегом і стрибнули у верби. Роззулися, зняли штани й по коліна вгрузли в гідко-м'який мул та аж по пояс у воду... Вилізли на острівець, обмили смердючий мул і залізли у верболози. Там віддихнули, засапані й пошарпані, одяглися й лягли на розстелені шинелі.

Сонце забігло за обрій, вечір швидко поглитав перед нами обриси залізного мосту далі по течії. Виразнішим став гуркіт Богу на сухій гряді. Над водою знялася легка імла, і перша її смуга струснула худими плечима брата. Він сів і сперся руками об землю, ніби от-от приправляючись скочити й кудись бігти.

— Прокляті! Брате! Думав ти над тим, навіщо ми тут ховаємося? Скажи, думав? Навіщо ми ховаємося?... Пси халабудні... О, вовки не втікали б, ні!...

Що сталося з братом? Звідкіль узявся у нього цей запальний тон і палкі рухи? Чому блищать очі, як ще я ніколи не бачив у нього, завжди спокійного, трохи блілого, трохи, мені здавалося (прости, братіку!) — лінивого на думку. Він був для мене в цей мент несподіванкою.

Що ж я, заскочений його переконаністю й змістом мови, міг відповісти йому? Що не можна лишити — може, і на смерть — стару матір, малу сестру й його слабкого? Це ж бо не була відповідь... То скільки разів гнав я від себе спокусу ... й мовчав...

Та брат відгадав мої думки.

— Ти думав про наших? А хіба ж їм краще, як ми вдома? Хіба ж не мусимо ми ховатися більшу частину часу? Все одно ми для наших як би вдома й не були. Хіба не мобілізують нас щотижня, а ми мусимо викручуватися й терпіти знущання. А мати? І їй, повір, було б легше, якби вона знала, що ми десь у своїх, десь боремося, а не ховаємося тут як зацьковані... От вони зараз сидять і тремтять за нас: чи втекли? куди? коли вернуться?... Які тепер зарібки? Чи тобі школи шкода?... Покинь!... Досить уже познущалися над нами!...

Він став на коліна і, заціпивши п'ястуки, затряс ними в напрямку до села.

— Ні! Ти як собі хочеш, а я не можу терпіти! Чуєш ... не можу терпіти вже тих азіатських облич, що за цей рік засмерділи мені очі... еге... і очі можна засмердіти... можна!... Я, братіку, піду!... Туди, куди йдуть усі сильні... ти не бійся!... я вже видужав ...

Брат стояв навколішках і стискав п'ястуки. Видужав!... Де йому, що перед тижнем устав зі смертельного ложа!... Але я не пізнавав його! Він виріс і змужнів.. Коли це сталося?... Хіба за той час, що ми перебігли з дому на острівець? За цих півгодини? Довго, мабуть, думав він і багато передумав, якщо це враз вибухле слово змінило ще півдитяче обличчя й перетяло от зараз зморшкою досі гладке чоло.

Що я міг відповісти йому?

А брат не мовчав, і слова вже плинніше й послідовніше злітали з вузьких уст:

— І от я кажу тобі: краще загинути, вчепившись у горло ворогові, аніж ховатись від нього, як оце ховаємось ми...

Що я міг відповісти йому?

Крихкий, тендітний, мовчазний... півдитина-півмуж, довго, значить, горів унутрішнім запалом і враз вибухнув нестримним хотінням бути людиною... Він мав правду.

— Брате! На різню привозять лише свійську худобу, а вільні звірі гинуть, як вільні. Зуби на ворожому горлі й пазури в грудях... А ми як тая худоба... Тільки мекаємо, трохи ревемо, а на різню йдемо... Ні, для мене вже досить бути худобою, досить! Згадай, братіку, цілий цей рік, згадай його, братіку... Ти ж сам побачиш, що далі немає сили терпіти... З села вже багато пішло на жнива!... Значить, і вони не захотіли бути худобою, відчули свою людськість... Треба й нам за ними... туди, де гупають гармати...

— Братіку, ти маєш правду. Не думай, що мені це ніколи не припадало на думку!

— Я й не думаю! Тільки вирвалось це в мене тепер, бо вже й вміститися в моїй душі не могло. А тепер годі! Завтра викопаєш свої револьвери, потішимо наших і підемо... Вони не будуть затримувати. Побачиш! Вони, я бачу, самі вже відчувають, що нам треба йти! І я піду, брате, піду, піду... Мене кличе...

Він підсунувся до мене, обняв за шию худою рукою, пестливо потерся своєю щокою об моє неголене підборіддя й заговорив тихіше:

— Братіку милий! Якби ти знав, скільки оце я передумав за останній місяць! Я тобі опісля розкажу все ... багато... Ти не думай, що я малий, як мене прозивають... Знаєш, я гадаю, що як ми прогавимо цей дев'ятнадцятий рік, а його вже половина геть, то ніколи

не спроможемося на свою долю...

І ми сиділи далі мовчки, обнявшись, серед верболозів і очерету на маленькому овечому островці. Правду має брат! Не вівцями, а вовками треба бути, щоб дійсно не прогаяти цей парний, грімкий і кривавий дев'ятнадцятий рік! Ми мовчки сиділи, а земля вже цілком загорнулася в ніч... І враз серед причаєної тиші зачули ми далеке гуп-гуп, гуп-гуп... і знов, і знов... Ми добре знали це гупання! То десь на заході били гармати... Гармати тих, що не схотіли бути худобою...

Брат здригнувся.

— Чуєш?! Кличуть!...

Я чув... І ми знов сиділи замовклі. Про що думав брат? Але я переходив думками минуле півріччя.

Уже в лютім з північного сходу примчав злісний марець-суховій і цілими днями здійсмав на роз'їджених шляхах півзмерзлу порошокню. Він хижо вривався в села, дибом ставив солом'яні стріхи, зривав шапки, чеплявся за свитки і, вигукуючи північні погрози, мчав далі, на простір обезсніжених піль. Морозним подувом згаги сушив він корінці озимини, вимітав підліски, з'їдав лободове шкаралушшя в придорожніх ровах і гукав, і висвистував, і завивав, як тая орда, що сунула за ним з північного сходу. Як тая орда, що перед нею гнався він, вістун своїх проклятих дітей...

А вже в квітні сонце виходило, як розпечене коло, на мутне, ніби димним завоєм потягнуте небо й досушувало, чого не встиг досушити марець-москаль. Дощ пролітав лише, як подих вогкості, і знову томилися ниви й луки невимовною згагою.

О, це він, марець-москаль-суховій, пригнав на наші поля сіру, скуласту сарану-товаришів, наскрізь просякнуту смородом гидкої лайки, хамством споконвічного рабства й безмежною заздрістю зголоднілого розбишаки. З їх бездонних горлянок тільки й вилітало сухе, розкотисте, кулеметне ррр... в гидких глумливих словах: контрррреволюція, петлюррофци, бурррржуї... й кінчалось глузлигим, реготливим: хаххли, хаххли...

І були в цих словах і ненависть, і погорда, і жадоба загарбування, що одвіку кидала зголоднілую північ на м'який, ласкавий південь. І рвався з цих слів, рухів, учинків штучно віками стримуваний вибух розбишацької розпанаханості й жорстокої насолоди нищення... Брат мав правду! Далі вже не було сили терпіти!

А з заходу знов загуло, загупало. Мов у велетенські груди хтось могутній бився п'ястуком, підтверджуючи грізну присягу... Це гупання давно вже розбурхало край і кликало, гукало, звало до себе, на жнива, як казали батьки й матері шкіряним людям, що допитувалися про їх безвісних дітей і знов тоді гарчали:

Ага! На жнива! Знаємо ці жнива! До Петлюри! – Ломихребта, зірки!... На жнива! Бандіти... буржуї...хахли... хахли...

І багато іншого я пригадав собі, сидячи біля брата, що куняв на моєму плечі. Згадав, як у школі в мене розстрілювали портрети гетьмана... як я сам вискочив? І як дерли українські книжки!... І як реквірували... І виїзну сесію чека* пригадав...І тих розстріляних, дротом поскручуваних... О, коротка дійсно пам'ять наша...

І ще згадував, і ще... І того комісара, що нахвалявся вигнати з нашої околиці впертий самостійницький хахлацький дух та навчити нас ррреволюційного розуму. А ввечорі той самий комісар, напившись і нажершись, як голодний собака, розвіз свою п'яну московську душу та вилив переді мною свою любов (о, це слово!), до малоросійського борщу, сала, ковбаси, білого хліба і... солодких українських дівчат.

На все це вона лізла, ота розпаношена північна сарана й у п'яній щирості признавалася, що доти ми будемо її дурнями, доки матимемо ласкаве небо, запашне повітря, чорну пухку землю, але доки в нас не буде залізних п'ястуків і сталевих іклів, щоб втинатися в хижацькі горла.

О, ти шарлатний дев'ятнадцятий роче! У твоїй сухувійній весні й пустельно-гарячому літі починає відроджуватися "черкаська" завзятість! Ти запалюєш вогнем волі мою батьківщину, ти випікаєш з серця оману братерства, ти робиш з нас, ще вчора дітей, людей і людину...

Тобі, дев'ятнадцятий роче, що в крові й пожежах, у тріскотінні кулеметів у вибуху шрапнелів, у знуванні, героїстві, боягузстві й жертвах ідеш через наші серця — тобі привіт!...

Я сидів, думав, кутив. Брат уже спав, скулившись під шинелиною. І, нарешті, сон похилив і мене біля нього...

А ранком прокинувся я один. Прим'ята трава, де спав брат, була вже вкрита росою. Не було його й дома, куди перебрався я знов... Він встав і пішов, куди кликало його гупання могутніх грудей!...

О, брате!...

О, дев'ятнадцятий роче!...